

Ebbe Vilborgs föredrag vid mottagandet av Mentor-priset den 4 mars 2006.

Jag har blivit ombedd att säga några ord om mitt arbete med de två böcker som nämns i prismotiveringen: *Svensk-latinsk ordbok* och *Latinska citat*.

Det är två böcker med mycket olika tillkomsthistoria. Vad lexikonet beträffar kan det sägas att det är en ungdomsdröm som förverkligades. Nu kan man invända att det knappast går att ha ett svenskt-latinskt lexikon som ungdomsdröm. Men faktiskt: när jag gick i realskola och gymnasium var det en tid då lexikon frodades i språkundervisningen. Vi hade rejält stora lexikon i båda riktningarna i tyska, engelska och franska. Men när det sedan blev aktuellt med latin var det lätt att märka att något fattades: vi hade ett normalstort latinskt-svenskt lexikon (Cavallins) men det talades aldrig om någon svensk-latinsk motsvarighet: vi kunde inte gå till ordboken och titta efter vad *häst* hette på latin! (Sanningen var att det faktiskt fanns även ett svenskt-latinskt lexikon av Cavallin, men det var redan föråldrat - utkommet 1905 - och nämndes aldrig i undervisningen.) Tanken föddes redan då hos mig att man borde försöka fylla den luckan. Jag slog upp min svensk-tyska ordbok på första sidan och ville försöka återge dessa ord på latin, men jag fastnade redan vid det absolut första ordet: *à*. Jag sökte hjälp hos vår lärare, men efter en rad förfrågningar tröttnade han på mina interpellationer och sade ifrån: Det där är inte något naturligt sätt att lära sig ord; ord skall mötas i texter och tolkas utifrån dem. Vår lektor (Erik Wistrand, sedermera professor i latin vid Göteborgs universitet) var dessutom inte intresserad av modernt latin och därmed svalnade också en del av mitt intresse. (Två "nya" ord minns jag dock att han nämnde i undervisningen: *tramen* "tåg" och *caleductus* "värmeledning". Dessa tog jag med mig efter genomgången studentexamen.)

Därefter blev det studier i latin vid närmaste universitet, dvs Göteborgs. Jag lyckades dock snart få ett stipendium som ledde till Svenska institutet i Rom. Där gick jag på arkeologisk kurs men satt samtidigt i biblioteket och excerperade framför allt tysk-latinska lexikon av vördnadsbjudande ålder. Jag lärde mig att man kunde omskriva moderna begrepp på latin; *Realschule* blev något som "skola där man undervisas i ting som är viktiga i praktiska livet": arbetsamt att skriva av och föga användbart. Men där fanns också en italiensk tidskrift som verkligen vann sig om att modernisera latinet: *Per lo studio e l'uso del latino*. Den blev den egentliga introduktionen till mitt kommande arbete. På 1950-talet grundades Vatikanens tidskrift *Latinitas*, och den har jag följt från dess början. Jag fick då uppleva en förnyelse av det påvliga latinet, ledd av påvens sekreterare för brevväxling med främmande statsöverhuvuden, Antonio Bacci. Hans ordbok (italiensk-latinsk) innebar just vad titen säger: "Lexikon över ord som endast med svårighet kan återges på latin". Bacci var särskilt skicklig att återanvända antika ord och ge dem en ny modern betydelse. Berömt är hans återgivning av "hiss": *anabathrum* (ursprungligen en korg i vilken skådespelare i gudaroller hissades upp och ner i den grekiska teatern). *Thorax*, som vi känner till som "bröstkorg", fick hos honom en ny betydelse "väst" - osv. Men även omskrivningar utnyttjades: "kula som exploderar av atomisk kraft" = atombomb.

Mina studier inriktades sedan åt annat håll. Jag specialiserade mig på grekiska, och min avhandling handlade om en grekisk kärleksroman. Efter disputationen fick jag en docentur i grekiska som jag innehade i sju år. Sedan var det dags för undervisning: i 28 år var jag latinlärare vid två göteborgsgymnasier (Munkebäck, Frölunda).

Under hela min lärarkarriär fortsatte jag visserligen insamlandet av intressanta glosor, men det var först efter pensioneringen det blev fråga om mer systematiskt arbete.

Det är ju ett känt faktum att lexikografer skriver av varandra. Det lexikon som jag hade att stödja mig på var alltså Cavallins från 1905. Men skillnaderna var betydande: framför allt hade Cavallins lexikon större utrymme (970 sidor!), som han utnyttjade på ett sätt som inte är brukligt i moderna lexika; vid *lag* fick man t ex en översikt över det romerska rättsväsendet! Vidare måste naturligtvis

ordförrådet kompletteras. För att få ett rimligt antal moderna ord använde jag mig av turistlexika, som vi har gott om på svenska. Jag lärde mig snart att då man sysslar med två språk får man en dubbel uppsättning problem. Ibland var faktiskt de svenska synonymerna besvärligare att tackla än återgivandet på latin.

Resultatet blev vad jag vill kalla nulatin (det går inte att säga nylatin för den termen betecknar allt latin som har tillkommit under nyare tiden). På den nulatinska scenen finns två huvudaktörer: Vatikanens nya lexikon (1992-97, tysk upplaga 1999) och de finska radioutsändningarna på latin, som började 1989. De är sinsemellan olika vid användningen av latinet: Vatikanen är mer sirlig och konservativ, finnarna enklare, djärvare, mer rakt på sak. Därtill kommer naturligtvis många andra källor; viktiga för mig har inte minst de italienska elevtidningarna varit. Jag var i två omgångar i Rom för att sätta mig in i Latinitas-redaktionens arbete.

Hur skapas då de moderna orden? Ja, därom skulle man kunna tala länge. Mest är det förstås substantiv det är fråga om. I några fall kan vi våga oss på sammansättningar, t ex *aeriportus* "flygplats" (aer, portus), *pediludium* "fotboll" (pes "fot", ludere "spela"). Oftare förekommer kombination substantiv + adjektiv: *peniculus dentarius* "tandborste", *saccus dormitorius* "sovsäck". Det är nästan som i botaniken: släktet *peniculus* "borste" har en art *denitarius*. Ett riktigt fult namn med trista associationer har "cigarett" fått: *fistula nicotiana*. Det har varit konstruktioner (dock, ingen regel utan undantag: klämdag *dies interfestivitus*, såpopera *fabula saponaria*; vad *illegitima destillatio domestico* betyder är kanske lätt att gissa). Jag trodde jag hade uppfunnit *deambulatorium* "rullator" tills jag fann att föremålet i fråga på franska heter just *déambulateur*. Åtskilliga nybildningar har gjorts för feminina beteckningar; där var förlaget explicit: ingen man utan en kvinnlig motsvarighet!

Nåväl, jag hade efter fem pensionerade år ett manuskript klart. Jag fick först avslag i Göteborg ("inte tillräckligt vetenskapligt för att ingå i serien *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*") och Lund men sammanträffade sedan med Norstedts på Bokmässan i Göteborg. Att det förlaget antog boken hade nog att göra med att man just införlivat det vanliga latinsk-svenska lexikonet (Ahlberg-Lundqvist-Sörbom) med sina samlingar.

Resten är offentlighet. Mottagandet av lexikonet har i varje fall överträffat mina förväntningar.

Ser vi på boken "Latinska citat" har den tillkommit på ett helt annat sätt. Jag hade inte minsta tanke på en sådan bok - fastän det finns faktiskt ett embryo till den i lexikonet, där ca 400 bevingade ord ingår - förrän förlaget gjorde mig uppmärksam på att något sådant inte fanns på marknaden för närvarande. Det har verkligen inte saknats böcker av den här typen för latinets del, men alla är för länge sedan utgångna. Jag tror att Mentor en gång sade att "latinet är grunden till allt" och jag tyckte en ny citatsamling skulle vara ett väsentligt bidrag till att hålla det latinska arvet levande.

Det var alltså inte svårt att övertala mig att ställa samman den här boken. Men svårigheterna var större än jag från början hade tänkt mig. Här gällde det inte främst att samla utan att göra ett urval. Det var min strävan att - utöver de självskrivna citaten som *Veni vidi vici* och *Carpe diem* - ta med uttalanden och yttranden av allmänmänsklig natur, särskilt sådana som kan inspirera till en jämförelse med vår egen tid, vars problem ju inte är unika utan har haft motsvarigheter i antiken. Förlaget utarbetade ett sakordsregister, där man kan finna hänvisningar till ordspråk/citat som behandlar respektive företeelse.

Dessutom finns i den här boken vissa inslag som saknas i tidigare citatsamlingar. De kungliga valspråken kommer in naturligt bland citaten, men eftersom dessa hade latinsk form endast t o m Adolf Fredrik har jag kompletterat dem med inofficiella latinska översättningar ända fram till pro *Suecia hoc tempore*.

Norstedts hade tidigare utgett samlingar med berömda citat från vår egen tid. Det var förmodligen därför som man föreslog att återge ett hundratal sådana på latin som en tillämpning av den slogan som säger att "allt skall kunna sägas på latin". Jag var högst tveksam till detta men fick latinprofessorn i Göteborg Magnus Wistrand att kontrollera de latinska uttrycken. Det har visat sig att det är denna avdelning i boken som har tilldragit sig mest uppmärksamhet. Mest citerade är "My name is Bond. James Bond" (*Nomen mihi Bond, Jacobus Bond*) och "May the force be with you" (*Vis tecum esto!*).

I övrigt är boken enkel och rakt på sak: citaten är helt alfabetiskt ordnade, upphovsmännen anges kortfattat med namn och tidsangivelse.

Jag blir ofta tillfrågad om jag har något favoritcitat. Bland de antika vill jag framhålla (särskilt för äldre!) Senecas *Vivere tota vita discendum est* "att leva måste man lära sig hela livet", bland de senare Bacons *scientia ipsa potestas est* "kunskapen innebär i sig själv makt". Slutligen den hoppfulla önskan som oöverträffat kort återfinns i Horatius' *Vive, vale* "lev och må väl!"

Ebbe Vilborg